

**P. VILEIŠIO LAIŠKAI
LIETUVIŠKŲ KNYGŲ SPAUSDINIMO KLAUSIMU
(Medžiaga spaudos draudimo istorijai)**

R. VEBRA

1864—1865 m. caro administracijos potvarkius lietuviškos spaudos klausimu lietuvių inteligentų dalis priėmė kaip laikino pobūdžio priemonės, kurias sąlygojo 1863 m. sukilimo metu įvestas karo stovis. Minėtieji potvarkiai draudė lietuviškai spaudai „lotynišką-lenkišką“ raidyną, ir todėl dalis inteligentų galvojo, kad pagrindinė uždraudimo priežastis yra būtent lietuviškos abėcėlės panašumas su lenkiška, nes tuo metu carinė administracija visomis jėgomis stengėsi „išrauti polonizmo šaknis“.

Aštuntojo dešimtmečio pradžioje panaikinus karo stovį, susilpnėjus reakcinėms tendencijoms vidaus politikoje, lietuviai inteligentai ėmė kreiptis į įvairias caro administracijos centrinės žinybas, siekdami gauti leidimą spausdinti lietuviškas knygas tradicine abėcėle ir tuo pačiu faktiškai panaikinti įvestą draudimą. Lietuvių inteligentų prašymuose tradicinis raidynas buvo vadinamas lotynišku, tuo pačiu siekiant paneigti jo panašumą į lenkišką.

Vienas aktyviausių aštuntojo dešimtmečio antrosios pusės bei devintojo dešimtmečio pradžios lietuvių visuomeninių veikėjų, legaliomis priemonėmis siekusių išspręsti lietuviškų knygų spausdinimo klausimą, t. y. gauti caro vyriausybės leidimą spausdinti jas tradicine abėcėle, buvo Peterburge gyvenęs matematikos mokslų kandidatas, inžinierius Petras Vileišis (1851—1926).

1875 m. pabaigoje jis padavė prašymą Peterburgo cenzūros komitetui leisti išspausdinti knygelę „Apsakinieimas apej Žiamie ir atmainas ora“ (Paraszia Piatras Wilejszis, Petropilie, 1876) lotyniška abėcėle. Ši knygelė buvo išleista 20 000 egz. tiražu 1876 m. Tais pat metais lotyniška abėcėle buvo išspausdinta ir kita knygelė — „Dwi łabaj naudyngos sznekos ir trumpas pasakoimas apej Iszkalas“ (Peterburgas, 1876). Šios knygelės, Siaulių apskrities policijos valdybos pranešimu, tais pat metais jau buvo platinamos Siaulių apskrityje¹.

1876 m. antrojoje pusėje P. Vileišis padavė prašymą Peterburgo cenzūros komitetui leisti spausdinti lotyniška abėcėle knygą „Sziauluparoda“². Norėdamas ateityje išvengti susirašinėjimo dėl kiekvienos atskiros knygos, jis prašė išspręsti klausimą ir leisti lotyniška abėcėle spausdinti visas lietuviškas knygas. Tačiau Vyriausioji spaudos reikalų valdyba atsiskakė leisti pritaikyti lotynišką abėcėlę visoms lietuviškoms knygoms³. Reikia pastebėti, kad P. Vileišiui priskiriama taip pat tuo metu

¹ TSRS Centrinis valstybinis istorinis archyvas Leningrade (toliau — CVIAL), f. 777, ap. 3, b. 22, l. 11^a.

² Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos 1876 m. rugsėjo 24 d. raštas Nr. 4790 Peterburgo cenzūros komitetui (žr. CVIAL, f. 777, ap. 3, b. 22, l. 23^a; f. 776, ap. 11, b. 81, l. 4^a).

³ Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos 1876 m. rugsėjo 24 d. raštas Nr. 4796 (žr. CVIAL, f. 776, ap. 11, b. 81, l. 4^a).

išleista knygelė „Jons ir Anitua“ (Sudeja W. S., Peterburgas, 1877)⁴. Tačiau Peterburgo cenzūros komitete yra raštas, kuriuo minėta knyga leidžiama spausdinti ne P. Vileišiui, o inžinieriui V. Stulginskiui⁵. Be to, ir minėtos knygos tituliniam lape parašyta ne P. Vileišio pavardė, o inicialai W. S., t. y. V. Stulginskis. Taigi, minėtos knygos autorystės klausimas sukelia nemaža abejonų, ir jį reikia toliau tyrinėti.

1876 m. P. Vileišis prašė leisti spausdinti lotynišką abėcėlę maldaknygę „Naujas altorius“, tačiau gavo neigiamą atsakymą⁶.

Sekančių metų pradžioje, t. y. 1877 m. vasario 21 d., P. Vileišis parašo pareiškimą⁷ Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai. Jame nurodo, kad Peterburgo cenzūros komitetas 1877 m. vasario 7 d. neleido spausdinti rankraščio „I. Jurgis Stefensonas“ ir komedijos „II. Pas mus ir kitur“ (Sudeja Petras Wilejszis, Peterburgas, 1877) lotynišką abėcėlę. Vyriausioji spaudos reikalų valdyba 1877 m. kovo 11 d. raštu Nr. 1175 praneša, kad minėtos knygos leidžiamos spausdinti lotynišką abėcėlę⁸.

Tais pat metais Peterburgo cenzūros komitetas išsiaiškina, kad P. Vileišio knyga „Jurgis Stefensonas“ išspausdinta „ne grynu lotynišku raidynu“, o lotynišku-lenkišku, ir todėl kreipiasi į Vyriausiąją spaudos reikalų valdybą, prašydamas nurodyti, kaip pasiegti⁹. Vyriausioji valdyba 1877 m. rugsėjo 6 d. raštu Nr. 4430 praneša cenzūros komitetui, kad dėl panaudoto lotyniško-lenkiško raidyno minėta išspausdinta knyga negali būti leista platinti¹⁰. Gavęs tokį atsakymą, P. Vileišis kreipiasi į vidaus reikalų ministrą, kuris knygą platinti leidžia. Vyriausioji spaudos reikalų valdyba priversta 1877 m. spalio 21 d. raštu Nr. 5197 pranešti Peterburgo cenzūros komitetui, kad vidaus reikalų ministras kaip išimtį minėtą knygą platinti leido¹¹.

P. Vileišis, matydamas, kad lotynišką abėcėlę carinės administracijos pareigūnai sutapatina su „lotyniška-lenkiška“ ir dėl to lietuviškas knygas išspausdinti darosi vis sunkiau, 1878 m. pradžioje keičia taktiką. Kovo mėn. 17 d. paduotame prašyme leisti spausdinti rankraštį „Meszlai“ jis nurodo, kad knyga bus spausdinama „lietuvišku raidynu“, kurio jokiū būdu negalima sutapatinti su lotynišku-lenkišku, nes jame vartojamos raidės ū, j, ū, v, kurių lenkiškoje abėcėlėje nėra¹². Tačiau pareiškime uždėta Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos viršininko rezoliucija: „Dėl egzistuojančio draudimo prašymas spausdinti liaudžiai lietuviškas knygas lotynišku-lenkišku raidynu ar bet kokiū lotyniško raidyno pakeistu variantu negali būti patenkintas“¹³. P. Vileišis nenusileidžia. Jis 1878 m. gruodžio 5 d. gauna leidimą spausdinti knygą „Pamokslai apėj galvijų auginimą“, tačiau su sąlyga, kad nebus pavartotas lotyniškas-lenkiškas raidynas. Žemiau pateikiamame P. Vileišio 1879 m. sausio 15 d. prašyme Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos viršininkui vėl įrodinėjama, kad

⁴ Žr. Lietuvių literatūros istorija. Kapitalizmo epocha (1861—1917). T. 2. Vilnius, 1958, p. 69; žr. Vėbra R. Tikrasis autorius — neaiškus. — „Gimtasias kraštas“, 1967, Nr. 13.

⁵ Žr. CVIAL, f. 777, ap. 3, b. 22, l. 24^a); 1876 m. rugsėjo 24 d. V. Stulginskio pareiškimas Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai (žr. CVIAL, 776, ap. 11, b. 83, l. 12^a, 16^a).

⁶ 1876 m. gruodžio 13 d. raštas Nr. 6366 (žr. CVIAL, f. 776, ap. 11, b. 81, l. 16^a).

⁷ CVIAL, f. 776, ap. 11, b. 34, l. 5^a.

⁸ Ten pat, l. 6^a.

⁹ Peterburgo cenzūros komiteto 1877 m. birželio 10 d. raštas Nr. 654 (žr. CVIAL, f. 776, ap. 11, b. 34, l. 14—15).

¹⁰ CVIAL, f. 776, ap. 11, b. 24, l. 16^a.

¹¹ Ten pat, l. 17^a.

¹² Ten pat, l. 21^a.

¹³ Ten pat.

jo vartojamos abėcėlės negalima traktuoti kaip „lotyniškos-lenkiškos“¹⁴ (žr. I priedą — laiško originalą).

Zinodamas iš praktikos, kad panašūs pareiškimai, paduoti Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai, mažai teatneša naudos, P. Vileišis kovo mėn. rašo gana išsamų prašymą vidaus reikalų ministrui¹⁵ (žr. 2 priedą — laiško originalą).

Iš šio prašymo sužinome, kad P. Vileišis tuo metu ruošėsi išleisti visą eilę knygelių. Traktuodamas 1864 m. spaudos draudimą kaip laikiną ir draudžiantį tik lotynišką-lenkišką abėcėlę, jis siekė gauti leidimą spausdinti lietuviškas knygas lietuviška abėcėle, kurios projektą ir pateikė. Spaudos draudimo beprasmiškumą jis įrodinėja egzistuojančiomis lietuviškų knygų spausdinimo lotyniška abėcėle tradicijomis, kontrabandinių knygų iš Prūsijos paplitimu, duotais leidimais spausdinti lietuviškas knygas lotyniška abėcėle Rusijos imperijoje (tarp kitko, jis kalba apie išspausdintą „Aritmetiką“), remiasi leidimu latviams spausdinti savo knygas tradicine abėcėle ir pan.

Sis P. Vileišio prašymas neliko be pasekmių. 1879 m. kovo 25 d. vidaus reikalų ministras pasiuntė raštą Nr. 1269 Vilniaus generalgubernatoriui P. Albedinskiui¹⁶, kuriame atkreipė pastarojo dėmesį į plintančias lietuviškas knygas iš užsienio, nurodė, kad vidaus reikalų ministras Timashevus jau leido eilę knygų lotyniškais raidėmis ir t. t. Vidaus reikalų ministras pabrėžė, kad apskritai ar verta didinti gana gausios lietuvių gyventojų masės priešiškimą vyriausybei, darant kliūtis vystytis lietuvių raštijai tradiciniu raidynu, kurį naudoja ir lietuvių kalbos specialistai. Todėl jis nurodė P. Vileišio pateiktą lietuvišką abėcėlę ir klausė, ar generalgubernatorius neprieštarautų, jei būtų įvesta abėcėlė lietuviškoms knygoms spausdinti. Ši abėcėlė sudaryta vokiečių mokslininkų, plačiai vartojama žinomų specialistų ir lenkiška negali būti pavadinta.

Nesulaukdamas atsakymo iš Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos, P. Vileišis 1879 m. gegužės 14 d. vėl rašo prašymą, kad tuo laiku, kol spręstis lietuviškos abėcėlės įvedimo klausimas, leistų jam spausdinti dvi knygeles lotynišku raidynu¹⁷ (žr. 3 priedą — laiško originalą).

Vidaus reikalų ministras 1879 m. birželio 6 d. raštu Nr. 2070 antrą kartą kreipiasi į Vilniaus generalgubernatorių P. Albedinskį, prašydamas pagreitinoti atsakymą į ankstesnį raštą lietuviško raidyno įvedimo klausimu¹⁸.

1879 m. rugsėjo 6 d. raštu Nr. 4428 Vilniaus generalgubernatorius P. Albedinskis atsakė vidaus reikalų ministrui¹⁹. Jis rašė, kad šiuo klausimu tarėsi su Vilniaus švietimo apygardos globėju. Iš to paaiškėjo, kad jau 14 metų, kai visose mokyklose mokiniai skaito tik iš knygų, spausdintų rusiška abėcėle, ir šiais metais Kauno gubernijoje kaimo mokyklose mokosi 8219 berniukų ir 188 mergaitės²⁰. Panevėžio mokytojų seminarijoje nuo 1873 m. paruošta 50 mokytojų, kurie buvo mokomi lietuviškai taip pat tik rusiška abėcėle²¹. Taigi, jau šiuo metu, vykdamas numatytas priemonės, pasiekti neblogi rezultatai, ir reikia tikėtis, kad ateityje reikalai klostysis dar sėkmingiau. P. Albedinskis rašo, kad, esą, ir A. Sleichers rusų pasaulietinę abėcėlę laikęs tinkamą net senosioms lietuvių kalbos formoms išreikšti. Atskirą abėcėlę įvesti lietuviams ir žemaičiams

¹⁴ CVIAL, f. 776, ap. 20, b. 125, l. 1.

¹⁵ Ten pat, l. 3.

¹⁶ Ten pat, l. 4—5.

¹⁷ Ten pat, l. 6^a.

¹⁸ Ten pat, ap. l. 7.

¹⁹ Ten pat, l. 8—12.

²⁰ Ten pat, l. 8^b.

²¹ Ten pat, l. 9^a.

nėra rimto pagrindo, nes jie iki šio laiko yra žemoje profinio išsivystymo stadijoje, naudojami tik maldaknygėmis, neturi savo literatūros nei inteligentijos, kuri galėtų sukurti ją ateityje²². Beveik visi lietuviai inteligentai, išskyrus pavienius asmenis, tampa lenkais. Todėl vargu ar galima tikėtis, kad lietuvių literatūra išsivystys ir ateityje.

P. Vileišio pasiūlyta abėcėlė su nedideliais skirtumais labai panaši į lenkišką ir, ją įvedus, lietuviai vėl suartės su lenkais²³. Todėl P. Vileišio pasiūlymas įvesti lietuvišką abėcėlę negali būti priimtas²⁴.

Galvęs šį Vilniaus generalgubernatoriaus raštą, vidaus reikalų ministras įsakė Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai ateityje neleisti var-toti ne tik lietuviškos, bet ir lotyniškos abėcėlės lietuviškoms knygoms spausdinti.

Panašus atsakymas 1879 m. gruodžio 10 d. rašte Nr. 4141 buvo duotas ir P. Vileišiui²⁵.

Matyt, nors ir turėdamas maža vilties gauti teigiamą atsakymą, P. Vileišis 1880 m. spalio 30 d. rašo naują prašymą, kuris yra savotiška peticija²⁶ (žr. 4 priedą — laiško originalą).

Laiške autorius plačiai aprašo lietuviškų knygų lotyniškais raidėmis leidimo praktiką aštuntajame dešimtmetyje Peterburge, Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos ir vidaus reikalų ministerijos vadovų svyravimus šiuo klausimu.

P. Vileišis net iškelia mintį, kad panašios vyriausybės priemonės gali turėti neigiamų politinių pasekmių, padidins katalikų dvasininkijos įtaką liaudžiai (nors iš šio išsireiškimo neaišku, kaip P. Vileišis vertina katalikų dvasininkijos vaidmenį).

P. Vileišis šiame pareiškime prašė Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos viršininką tarpininkauti tarp jo ir vidaus reikalų ministro bei Rusijos imperatoriaus, tačiau jo prašymas be atsakymo liko iki 1883 m. Todėl 1883 m. pradžioje jis vėl rašo prašymą²⁷ (žr. 5 priedą — laiško originalą).

Vyriausioji spaudos reikalų valdyba 1883 m. kovo 11 d. galų gale parašė raštą (Nr. 1079) vidaus reikalų ministrui²⁸. Jame buvo nurodoma, kad, turint galvoje 1880 m. balandžio 22 d. caro leidimą spausdinti lotyniškais raidėmis tik mokslo darbus, draudžiant juos platinti Lietuvoje, bei 1882 m. lapkričio 19 d. dvasinių reikalų užsienio tikyby departamento neigiamą atsiliepimą, P. Vileišio prašymas negali būti paten-kintas. Departamento nuomone, lietuviai visiškai įsisavino rusiškas raides, ir todėl, įvedus lotynišką abėcėlę lietuviškose knygose, nebegalės jų skaityti. Rašto pabaigoje Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos viršininkas nurodo, kad P. Vileišio prašymas nevertas dėmesio. 1883 m. kovo 12 d. vidaus reikalų ministras uždėjo rezoliuciją sutinkąs su pastarąja išvada²⁹.

1883 m. kovo 15 d. raštu Nr. 1127 Vyriausioji spaudos reikalų valdyba, tuo remdamasi, P. Vileišiui davė neigiamą atsakymą³⁰. Buvo nurodyta, kad mokslinis-lotyniškas raidynas lietuviškoms knygoms, skirtoms masiniam skaitytojui, negali būti naudojamas.

²² CVIAL, f. 776, ap. 20, b. 125, l. 10^a.

²³ Ten pat, l. 11^a.

²⁴ Ten pat, l. 12^b.

²⁵ Ten pat, l. 13^a.

²⁶ Ten pat, l. 14—17.

²⁷ Ten pat, l. 18^a.

²⁸ Ten pat, l. 19.

²⁹ Ten pat, l. 19.

³⁰ Ten pat, l. 20^a.

Taip pasibaigė beveik dešimt metų trukęs P. Vileišio susirašinėjimas su Vyriausiąja spaudos reikalų valdyba ir vidaus reikalų ministerija³¹. Šis susirašinėjimas ir visa P. Vileišio veikla įrodė, kad legaliomis priemonėmis tuo metu nebuvo galima teigiamai išspręsti klausimo dėl lietuviškos spaudos draudimo panaikinimo. Nors galutinio tikslo P. Vileišis ir nepasiekė, tačiau jam pavyko dalinai sulaužyti spaudos draudimą, išspausdinti keletą tuomet dar taip negausių pasaulietinio turinio knygelių, kurios to meto sąlygomis suvaidino neabejotinai teigiamą vaidmenį. Jos buvo naudojamos ir vaikams mokyti slaptose mokyklose.

P. Vileišį reikia priskirti prie žymiausių aštuntojo dešimtmečio kultūrinės-idėjinės pakraipos lietuvių visuomeninių veikėjų.

Jo laiškai — tai svarbus šaltinis tyrinėjantiems to meto spaudos draudimo, lietuvių literatūros ir švietimo istorijos, lietuvių buržuazijos idėjinių srovių istorijos problemas.

I priedas

Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos viršininkui

Его Превосходительству Начальнику Главного
Управления по делам печати

Кандидата математических наук
Петра Викентьевича
Вилейшиса

Прошение

Сочинение О. Маркевича «Чтения о скотоводстве» (удостоенное Импер. В. У. Обществом малой золотой медали), переведенное мною на литовский язык под заглавием „Pamokslai apie galvijų auginimą“ было дозволено мне к напечатанию 5-го XII.1878 г. с тем однако условием, чтобы вышепоименованное сочинение не было печатано «латино-польским» шрифтом. Вследствие этого честь имею всепокорнейше просить Ваше Превосходительство ходатайствовать где следует о том, дабы названное сочинение было мне дозволено напечатать тем шрифтом, которым оно написано (т. е. латинским) отличающегося от польского употреблением следующих букв v — вместо w, Ź, ц и ĳ и о том дать надлежащее с Вашей стороны распоряжение Цензурному комитету.

15. I. 1879 г.

С. Петербург

Чернышев пер. № 2, кв. 31.

П. Вилейшис

Jo Ekselencijai

Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos
viršininkui

Matematikos mokslų kandidato
Petro Vileišio

Prašymas

O. Markevičiaus veikalas „Skaitymai apie gyvulininkystę“ (kuris apdovanotas Imperatoriškosios draugijos mažuoju aukso medaliu), mano išverstas į lietuvių kalbą ir pavadintas „Pamokslai apie galvijų auginimą“, buvo leistas man 1878 m. gruodžio 5 d. spausdinti, tačiau su sąlyga, kad aukščiau minėtas veikalas nebus spausdinamas „lotynišku-lenkišku“ raidynu.

³¹ P. Vileišis kelis prašymus dar parašė XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje. 1896 m. prašė leisti spausdinti knygos „Apsakinėjimas apie žiamie ir atmajnas ora“ naują laidą (žr. CVIAL, f. 776, ap. 21, b. 143, l. 1) ir 1902 m. vasario 20 d. prašė leisti spausdinti maldaknygę ir giesmynėlį (žr. CVIAL, f. 776, ap. 21, b. 563, l. 2).

Todėl turiu garbę nuolankiausiai prašyti Jūsų Ekselenciją tarpinkauti, kur reikalinga, kad nurodytas veikalas būtų man leistas spausdinti tuo raidynu, kuriuo jis parašytas (t. y. lotynišku), besiskiriančiu nuo lenkiško raidžių v vietoje w, [taip pat.—R. V.] ū, ū ir j panaudojimu, ir duoti reikalingą Jūsų nurodymą Cenzūros komitetui.

1879.I.15

P. Vileišis

S. Peterburgas

Cerniševo skersgatvis, Nr. 2, bt. 31

2 priedas

Vidaus reikalų ministrui

Его Высокопревосходительству
Министру Внутренних Дел
Кандидата математических наук
Петра Викентьевича Вилейшиса

Прошение

СПб. Цензурный Комитет поданные мною туда следующие рукописи на литовском языке: 1. „Ryszardas Vilingtonas“, 2. „Meszlai, jų sutaisymas ir pasigavimas dėl žolinu auginimo“. 3. „Pamokslai apie galvijų auginimą, 4. „Pamokslai apie tą, kaip turime savę sveikatoje užlaikyti.“ возвратил мне каждую из них со следующей надпискою «Дозволено Цензурою с тем, чтобы настоящая рукопись не была печатаема латино-польским шрифтом», мотивируя свою надпись известным временным постановлением с 1864 г., запрещающим печатание литовских и латышских книг латино-польским шрифтом.

Руководствуясь во

- 1) тем, что Литовцы читают только книги, печатанные латинским шрифтом, приспособленным к Литовскому языку,
 - 2) тем, что вышеупомянутое временное постановление, затрудняя печатание подцензурных литовских книг, вызывает своим последствием пользование книгами безцензурными, вывозимыми спекуляторами из Пруссии, а равно дает громадный сбыт в среде литовцев польскими буквами,
 - 3) что Латышам дозволен шрифт выработанный ученою литературою для их языка,
 - 4) что предшественником Вашего Высокопревосходительства были дозволены к напечатанию латинским шрифтом следующие сочинения 1. Арифметика, 2. Рассказы о земле и воздухе, 3. Шавельская выставка, 4. Повесть о Иване и Анюте, 5. Георг Стефенсон, 6. Календарь на 1878 г. и другие, честь имею всепокорнейше просить Ваше Высокопревосходительство во 1) установить для печатания литовских книг шрифт латинский с употреблением следующих букв $\text{ą, ę, į, ą, ū, è, ē, i, š, ž}$.
- 2) присвоить этому шрифту название литовского, так как следующие буквы $\text{ą, į, ū, è, ē, i, š}$ присущи только литовскому языку. Предлагаемый шрифт выработан немецкими учеными (Куршатом, Шлейхером, Нессельманом, Беценбергером и др.), 3) сделать об этом надлежащее распоряжение Главному Управлению по Делам Печати.

1879 г.

Петр Вилейшис

Марта

Мой адрес: Фонтанка, д. № 102, кв. № 52.

Jo Ekselencijai
Vidaus reikalų ministru

Matematikos mokslų kandidato
Petro Vileišio

Prašymas

S. Peterburgo Cenzūros komitetas mano paduotus lietuvių kalba sekančius rankraščius: 1. „Ryszardas Vilingtonas“, 2. „Meszlai, jų sutaisymas ir pašigavimas dėl žolinu auginimo“, 3. „Pamokslai apie galvijų auginimą“, 4. „Pamokslai apie tą, kaip turime savę sveikatoje užlaikyti...“ kiekvieną iš jų sugrąžino su sekančiu užrašu „Leidžiama cenzūros su sąlyga, kad šis rankraštis nebūtų spausdintas lotynišku-lenkišku raidynu“, savo rezoliucijas motyvuodamas žinomu laikinu 1864 m. nutarimu, draudžiančiu lietuviškų ir latviškų knygų spausdinimą lotynišku-lenkišku raidynu.

Vadovaudamasis

- 1) tuo, kad lietuviai skaito knygas, spausdintas tiktai lotynišku raidynu, pritaikytu lietuvių kalbai
- 2) tuo, kad aukščiau nurodytas laikinas nutarimas, apsunkindamas cenzūros leistų knygų spausdinimą, kaip pasekmę gimdo naudojimąsi necenzūruotomis, spekuliantų įvežamomis iš Prūsijos knygomis, taip pat sudaro galimybę realizuoti didelį kiekį knygų, spausdintų lenkiškais raidėmis
- 3) kad latviams leistas mokslinės literatūros paruoštas jų kalbai raidynas
- 4) kad Jūsų Ekselencijos pirmtako buvo leisti ir lotynišku raidynu atspausdinti sekantieji vaikalai
1. Aritmetika, 2. Pasakojimai apie žemę ir orą, 3. Šiaulių paroda, 4. Apysaka apie Joną ir Aniuotę, 5. Jurgis Stefensonas, 6. 1878 m. kalendarius ir kt., garbę turiu nuolankiausiai prašyti Jūsų Ekselenciją
- 1) įvesti lietuviškoms knygoms lotynišką raidyną, panaudojant sekančias raides: *ą, ę, į, ų, ū, è, ê, i, š, ž*
- 2) pavadinti šį raidyną lietuvišku, nes sekančios raidės *ų, į, ū, è, ê, i, š* būdingos tiktai lietuvių kalbai. Siūlomas raidynas yra sudarytas vokiečių mokslininkų (Kuršaičio, Šleicherio, Neselmano, Becenbergerio ir kt.)
- 3) duoti apie tai atitinkamą nurodymą Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai.

Petras Vileišis

1879 m. kovo mėn.

Mano adresas: Fontanka, Nr. 102, bt. 52.

3 p r i e d a s

Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos viršininkui

Его Превосходительству
Начальнику Главного Управления по Дела́м печати
Кандидата математических наук
Петра Вилейшиса

Прошение

Рукописи на литовском языке: «О составлении навоза» („Meszlai...“) и «Чтение о скотоводстве» („Pamokslai apie galvijų auginimą“), поданные мною Вашему Превосходительству мною были составлены с целью их

представления на Шавельскую сельскохозяйственную выставку, имеющую быть в августе 1879 г. Так как утверждение литовского шрифта еще не последовало, то честь имею всепокорнейше просить Вашего Превосходительства хлопотать где следует о дозволении мне напечатать вышеозначенные рукописи тем шрифтом, которым они написаны, дабы оне достигли той цели, к которой предназначены.

14 мая
1879 г.

П. Вилейшис

Мой адрес
С. Петербург, Институт Инженеров
Путей Сообщения Императора Александра I

Jo Ekselencijai Vyriausiosios spaudos
reikalų valdybos Viršininkui

Matematikos mokslų kandidato
Petro Vileišio

Prašymas

Rankraščiai lietuvių kalba: „Apie mėšlų sudarymą“ („Meszlai..“) ir „Skaitymai apie gyvulininkystę“ („Pamokslai apie galvijų auginimą“), mano paduoti Jūsų Ekselencijai, buvo paruošti, norint pateikti juos Šiaulių žemės ūkio parodai, turinčiai įvykti 1879 m. rugpjūčio mėn. Kadangi lietuviškas raidynas dar nepatvirtintas, tai turiu garbę nuolankiausiai prašyti Jūsų Ekselenciją pasirūpinti, kur reikalinga, kad aukščiau nurodyti rankraščiai būtų leisti man spausdinti tuo raidynu, kuriuo jie parašyti, kad būtų pasiektas tikslas, kuriam jie skirti

P. Vileišis

1879 m. gegužės 14 d.
Mano adresas: Peterburgas, Imperatoriaus Aleksandro I
susiėkimo kelių inžinierių institutas

4 p r i e d a s

Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos viršininkui

Его Превосходительству
Г Начальнику Главного Управления по Делам Печати
Кандидата математических наук
Петра Викентьевича Вилейшиса

Прошение

В конце 1875 года мною подано в С.Петербургский Цензурный комитет рукопись на литовском языке „Arsakinieimas apie žiamie ir atmajnas oga“ (т. е. Рассказ об земле и атмосферных явлениях), написанная литовским шрифтом. СПб. Комитет разрешил ее и она была напечатана, равно как были разрешены и напечатаны еще две рукописи „Jons ir Aniutia“ (Иван и Анюта) и „Dwi labai naudingos sznekos ir trumpas pasakojimas apie iszkalas“ (Два очень полезных разговора и краткий рассказ о школах). Следующие за тем рукописи „Sziaulių paroda“ (Шавельская выставка) и „Jurgis Stefanonas“ (Георг Стефенсон) и др., хотя и были дозволены Цензурою, но с тем условием, чтобы оне не были печатаны латино-польским шрифтом. Под словом «латино-

польский» шрифт подразумевался тот шрифт, которым рукописи были написаны, т. е. литовский. Тогда я обратился в Главное Управление по Делах Печати и бывший Начальник Главного Управления по Делах Печати выхлопотал у прежде бывшего Министра Внутренних Дел г. Тимашева то, что вышеупомянутые две рукописи дозволено было напечатать латинским шрифтом. Следующие за тем рукописи „Pavietges liga ir kaip nu apnos turime gintes“ (О чуме и о средствах от нея предохраняющих), и „Meszlai, ju sutaisymas ir pasigavimas del žoliniu auginimo“ (Навозы, их составление и употребление под растения), „Patokslai apie galvijų auginimą“ (Чтения о скотоводстве) были тоже дозволены Цензурою, но с тем условием, чтобы не были печатаны «латино-польским» шрифтом. Тогда, не желая каждый раз отдельно хлопотать о разрешении напечатать литовским шрифтом литовские рукописи и имея в виду, что иногда является настоятельная необходимость в быстром применении печатаного слова пр. во время повальной болезни, падежа скота и т. п., мною в прошлом 1879 г. было подано прошение на имя бывшего Министра В. Д. об утверждении для литовцев шрифта употреблявшегося у них еще 16 столетий; этот шрифт был латинский с употреблением четырех носовых звуков *ą, ę, į, ū*, а также с употреблением букв *ž* и *ų* и отличался следовательно от польского тремя буквами *į, ū, ų*.

Кроме вышеупомянутых причин на предложение литовского шрифта меня побуждали еще следующие мотивы.

1) Употребление этого шрифта германскими учеными в научных исследованиях по литовскому яз. пр. в изданиях народных песен, в словарях и грамматиках, а равно употребление этого шрифта другими авторами, и это начиная с 16 ст.

2) Развитие книжной контрабанды, вызванной запрещением печатать в России литовские книги, прежде употреблявшимся для этого дела шрифтом, вследствие чего Литовцы, преимущественно же Жмудяки, подпали влиянию Пруссии и сделались почвою распространения нецензурных изданий.

3) Желание фактически остановить влияние на литовцев поляков, так как за неимением литовских букварей, напечатанных литовским шрифтом, употребляются для домашнего обучения польския буквари, в которых все же находятся и буквы латинские, употребляемые литовцами.

4) Дозволение латышам печатать свои сочинения тем шрифтом, который ими был употребляем раньше не смотря на то, что запрещение «латинского» и рекомендация русского шрифта относится также и к ним и что это дозволение не только не уменьшило преданности латышей Правительству, а напротив увеличило ее равно как и увеличило благосостояние народа.

5) То, что прежде бывший Министр В. Д. г. Тимашев дозволяя к напечатанию латинским шрифтом представленных ему рукописей, этим как бы указывал на то, что Правительство сознает необходимость дозволить литовцам употребление прежнего их шрифта.

На поданное мною прошение последовал отказ, т. е. велено было недопускать к печати литовских книг литовским шрифтом. Отказ был мотивирован «согласно заключению Г. Виленского, Ковенского и Гродненского Генерал-Губернатора».

Из личных объяснений по этому поводу с Г. Виленским, Ковенским, Гродненским Ген.-Губернатором, а также Г. Попечителем Виленского Учебного Округа я узнал, что неблагоприятное на мое прошение заключение последовало вследствие того, что канцелярия Ви-

ленского Учебного округа дала тот отзыв, что она не находит нужным утверждение литовского шрифта, так как в народных школах обучают литовцев — мальчиков русской азбуке, примененной и к литовскому языку.

Если это так, то, да позволено мне будет заметить, что я нахожу вышеупомянутое заключение Г. Виленского, Ковенского и Гроденского Ген.-Губернатора сделанным не с того серьезностью и полнотою, каково, по моему, требует это дело, а именно:

во 1-ых потому, что не было принято во внимание то, что нынешние крестьяне, нуждающиеся в книгах по сельскому хозяйству и в молитвенниках обучались почти все еще до того времени, когда не было попытки применить к литовскому языку шрифт русский, а следовательно они и незнакомы с ним, а потому запрещение печатать латинским шрифтом литовские книги равносильно запрещению употребления печатаного слова и обречению хозяйства литовцев на постоянный упадок;

во 2-ых не было обращено внимание на то, почему дети обученные русской азбуке так скоро ее забывают. Это же происходит вследствие того, что по свойственному простонародно консерватизму и недоверию ко всему новому Литовцы, как ревностные католики, усматривают в введении в их молитвенники русской азбуки чуть ли не стремление обратить их в православие. Вот причина почему литовцы так враждебно относятся к применению русской азбуки к литовскому языку и почему сами дома учатся литовской азбуке и не жалеют денег на приобретение книг печатанных литовским шрифтом, хотя бы и путем контрабанды;

во 3-их не было обращено внимания на то, что не одни крестьяне литовцы нуждаются в литовском шрифте, а что есть масса литовцев из народа со средним и высшим образованием знакомых с трудами ученых по литовскому языку, а также с развитием литовской литературы в Пруссии, для которых, коль скоро они пожелают что-нибудь сделать в литовской этимологии или поделиться с познаниями по другим отраслям наук, является настоящая необходимость в литовской азбуке, за неимением которой большинство из них, если не все, делается поборниками полонизма;

во 4-ых канцелярия Виленского Учебного Округа не обратила внимания на то, что русской азбуки целиком невозможно применить к литовскому языку. Для того, чтобы в этом убедиться, стоит лишь справиться в любой из грамматик литовского языка, пр. хотябы в *Grammatik der littauischen Sprache von Dr. Friedrich Kurschat. Halle, 1876.* Прибавка же пр. буквы Н для выражения нового звука несуществующего в русской азбуке, что делается теперь в книжках, в которых стараются к литовскому языку применить русскую азбуку, искажает только смысл и обнаруживает непонимание языка;

во 5-ых не было обращено внимание на тот факт, что на книги литовские, печатанные русским шрифтом нет спроса, что Правительство, сначала даром раздававшее такие молитвенники и календари, ныне само прекратило это дело. Оставить же народ без права иметь свой шрифт — это значит только колебать то высокое доверие, которое народ питает к Священной особе Государя, освободившаго их от крепостного права, отдать народ в полную зависимость от духовенства, евреев и оставить без ответа те инсинуации, которые могут быть распространяемы путем контрабанды из Пруссии против Правительства.

Наконец во 6-ых я просил и прошу об утверждении литовского шрифта не для школы, а для употребления его вне школы.

Принимая во внимание все вышесказанное честь имею покорнейше просить Ваше Превосходительство представить мое прошение на рассмотрение Его Сиятельства Графа Лорисъ-Меликова, Г Министра Внутренних Дел не найдет ли Его Сиятельство возможным сделать об этом доклад Его Императорскому Величеству и просить, дабы литовцам было дозволено употребление литовского шрифта, выработанного учеными и помещенного в грамматике д-ра Фридриха Куршата (purodo aukščiau minėta gramatika.— R. V.), т. е. шрифта а, а, b, c, d, e, е, f, g, k, i, j, l, l, m, n, o, p, r, s, t, u, w, y, z, ž, ū.

30.X.1880 г.
Мой адрес — Невский д. 71, кв. 34.

Петр Вилейшиц

Jo Ekselencijai Ponui Vyriausiosios spaudos
reikalų valdybos Viršininkui

Matematikos mokslų kandidato
Petro Vileišio

Prašymas

1875 m. pabaigoje S. Peterburgo Cenzūros komitetui pateikiau lietuvių kalba rankraštį „Apsakinieimas apie žiamie ir atmainas ora“ (t. y. Pasakojimas apie žemę ir atmosferos reiškinius), parašytą lietuvišku raidynu. S. Peterburgo komitetas leido, ir jis buvo atspausdintas, lygiai taip pat kaip buvo leisti atspausdinti dar du rankraščiai „Jons ir Aniutia“ ir „Dwi labai naudingos sznekos ir trumpas pasakoimas apie iszkalas“ (Du labai naudingi pašnekesiai ir trumpas pasakojimas apie mokyklas). Po to kiti rankraščiai „Sziauliu paroda“ ir „Jurgis Stefanonas“ ir kt., nors Cenzūros ir buvo leisti, tačiau tik su ta sąlyga, kad jie nebūtų spausdinami lotyniškai-lenkišku raidynu. Sąvoka „lotyniškai-lenkiškas“ raidynas buvo suprantama tas raidynas, kuriuo buvo parašyti rankraščiai, t. y. lietuviškas. Tuomet aš kreipiausi į Vyriausiąją spaudos reikalų valdybą ir buvęs Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos viršininkas išsirūpino iš buvusio Vidaus reikalų ministro p. Timaševo, kad aukščiau išvardinti du rankraščiai buvo išspausdinti lotynišku raidynu. Sekantieji po to rankraščiai „Pavietres liga ir kaip nu anos turime gintes“ (Apie marą ir priemones, nuo jo apsaugančias), „Meszlai, ju sutaisymas ir pasigavimas del žolinu auginimo“ (Mėšlas, jo paruošimas ir panaudojimas augalams), „Pamokslai apie galvijų auginimą“ (Skaitymai apie gyvulininkystę) buvo taip pat cenzūros leisti, tačiau su sąlyga, kad nebūtų išspausdinti „lotynišku-lenkišku“ raidynu. Tuomet, nenorint kiekvieną kartą atskirai rūpintis leidimo spausdinti lietuvišku raidynu lietuviškus rankraščius ir turint galvoje, kad kartais yra neatidėliotinas būtinumas greitai panaudoti spausdintą žodį, pvz. paplitus epideminėms ligoms, krinant gyvuliams ir pan., praėjusiais 1879 m. mano buvo paduotas buvusio Vidaus reikalų ministro vardu prašymas patvirtinti lietuviams raidyną, naudotą jų dar nuo XVI amžiaus; šis raidynas buvo lotyniškas, panaudojant keturis nosinius garsus а, е, j, y, taip pat panaudojant raides ž ir ū, ir tuo pačiu skyrėsi nuo lenkiško trim raidėmis — j, y, ū.

Be aukščiau nurodytų priežasčių, pasiūlyti lietuvišką raidyną mane skatino dar sekantys motyvai:

1) Šio raidyno panaudojimas vokiečių mokslininkų moksliniuose lietuvių kalbos tyrinėjimuose, pvz., išleidžiant liaudies dainas, žodynuose ir gramatikose, taip pat kitų autorių šio raidyno panaudojimas, pradant XVI a.

2) Išsivystymas knygų kontrabandos, kuri atsirado, uždraudus spausdinti Rusijoje lietuviškas knygas anksčiau naudotu tam tikslui raidynu, ir dėl to lietuviai, daugiausia žemaičiai, pakliuvo į Prūsijos įtaką ir tapo dirva necenzūruotiems leidiniams plisti.

3) Noras faktiškai sustabdyti lenkų įtaką lietuviams, nes dėl stokos lietuviškų elementorių, spausdintų lietuvišku raidynu, mokant namuose, naudojami lenkiški elementoriai, kuriuose vis tiktai yra ir lotyniškos raidės, naudojamos lietuvių.

4) Leidimas latviams spausdinti savo veikalus tuo raidynu, kurį jie naudojo anksčiau, nors „lotyniškasis“ raidynas buvo draudžiamas ir rusiškasis raidynas rekomenduojamas taip pat ir jiems, ir kad šis leidimas ne tiktai nesumažino latvių atsidavimo Vyriausybei, o atvirkščiai, padidino jį, lygiai kaip pakėlė ir liaudies gerovę.

5) Tai, kad anksčiau buvęs Vidaus reikalų ministras p. Timaševas, leisdamas spausdinti lotyniškų raidynu pateiktus jam rankraščius, tuo lyg ir nurodė, kad Vyriausybė supranta būtinybę leisti lietuviams naudoti ankstesnį jų raidyną.

Į pateiktą mano prašymą gautas neigiamas atsakymas, t. y. liepta buvo neleisti spausdinti lietuviškų knygų lotyniškų raidynu. Jis buvo motyvuotas „P. Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriaus nuomone“.

Iš asmeninių pokalbių šiuo klausimu su p. Vilniaus, Kauno ir Gardino Generalgubernatoriumi, taip pat p. Vilniaus mokymo apygardos globėju aš sužinojau, kad išvada dėl mano prašymo yra nepalanki dėl to, kad tokį atsiliepimą davė Vilniaus mokymo apygarda — jog ji neranda reikalo priimti lietuvišką raidyną, nes liaudies mokyklose lietuvius berniukus moko rusiškos abėcėlės, taikomos ir lietuvių kalbai.

Jeigu yra taip, tai tegu bus leista man pastebėti, kad aš aukščiau paminėtą p. Vilniaus, Kauno ir Gardino Generalgubernatoriaus išvadą laikau padarytą be to reikiamo rimtumo ir išsamumo, kokio, mano nuomone, reikalauja šis reikalas, ir būtent:

Pirma,¹ todėl, kad neatkreipta dėmesio į tai, jog dabartiniai valstiečiai, kuriems reikalingos žemės ūkio knygos ir maldaknygės, mokėsi beveik visi dar tuo laiku, kuomet nebuvo bandoma pritaikyti lietuvių kalbai rusiškas raidynas, o tai reiškia, kad jie ir nepažįsta jo, ir todėl draudimas spausdinti lietuviškas knygas lotyniškų raidynu prilygsta spausdinto žodžio vartojimo uždraudimui ir lietuvių ūkio pasmerkimui nuolatiniam skurdui.

Antra, nebuvo atkreiptas dėmesys į tai, kodėl vaikai, išmokyti rusiškos abėcėlės, taip greitai ją pamiršta. Tai įvyksta dėl to, kad dėl būdingo liaudžiai konservatyvumo ir nepasitikėjimo viskuo, kas nauja, lietuviai, kaip uolūs katalikai, žiūri į rusiško raidyno įvedimą maldaknygėse beveik kaip į siekimą paversti juos stačiatikiais. Štai priežastis, kodėl lietuviai taip priešiška žiūri į rusiško raidyno panaudojimą lietuvių kalboje ir kodėl patys namuose moko lietuviškos abėcėlės ir negaili pinigų įsigyti spausdintų lietuviškų raidynu knygų, nors ir kontrabandiniu keliu.

Trečia, nebuvo atkreiptas dėmesys į tai, kad ne vieniems valstiečiams reikalingas lietuviškas raidynas, o yra masė lietuvių, kilusių iš liaudies su viduriniu ir aukštuoju išsilavinimu, susipažinusių su mokslininkų darbais lietuvių kalbos srityje bei lietuvių literatūros vystymusi Prūsijoje,

kuriems, jei jie greitai panorės ką nors padaryti lietuvių etimologijos srityje arba pasidalyti pasiekimais kitose mokslo srityse, iškyla neišvengiama būtinybė turėti lietuvišką abėcėlę, kurios nesant, dauguma iš jų, jeigu ne visi, tampa polonizmo šalininkais.

Ketvirta, Vilniaus mokyimo apygardos kanceliarija neatkreipė dėmesio į tai, kad rusiškos abėcėlės visuomenėje negalima pritaikyti lietuvių kalbai. Norint tuo įsitikinti, tereikia pažvelgti į bet kurią lietuvių kalbos gramatiką, pvz. nors ir į Grammatik der littauischen Sprache von Dr. Friedrich Kurschat. Halle, 1876. Įvedimas pvz. naujo garso (H), neegzistuojančio rusiškoje abėcėlėje, kas daroma dabartiniu metu knygoje, kurios stengiamasi lietuvių kalbai pritaikyti rusišką abėcėlę, iškraipo tikrai prasmę ir atskleidžia kalbos nesupratimą.

Penkta, nebuvo atkreiptas dėmesys ir į tą faktą, kad lietuviškos knygos, spausdintos rusiška abėcėle, neturi paklausos, kad Vyriausybė, pradžioje veltui dalinusi tokias maldaknyges ir kalendorius, dabartiniu metu pati nutraukė šį reikalą. Palikti gi tautą be teisės turėti savo raidyną — reiškia tik silpninti tą didelį liaudies pasitikėjimą Šventa asmenybe Valdovo, išlaisvinusio juos iš baudžios, padaryti liaudį visiškai priklausomą nuo dvasininkijos, žydų ir palikti be atsakymo tas insinuacijas, kurios gali būti skleidžiamos prieš Vyriausybę kontrabandos keliu iš Prūsijos.

Ir pagaliau, šešta, aš prašiau ir dabar prašau patvirtinti lietuvišką raidyną ne mokyklos reikalams, o jam panaudoti už mokyklos ribų.

Atsižvelgdamas į visa, kas aukščiau pasakyta, turiu garbę nuolankiausia prašyti Jūsų Ekselenciją pateikti mano prašymą peržiūrėti Jo Sviesybei grafiui Loris-Melikovui, p. Vidaus reikalų ministrui, ar neras Jo Sviesybė galimu pateikti apie tai Jo Imperatoriškai Didenybei pranešimą, kad lietuviams būtų leista naudoti lietuvišką raidyną, paruoštą mokslininkų ir išspausdintą d-ro Fridricho Kuršaičio gramatikoje (Grammatik der littauischen Sprache), t. y. raidyno a, ą, b, c, d, e, ę, f, g, k, i, j, l, ł, m, n, o, p, r, s, t, u, w, y, z, ž, ū.

Petras Vileišis

1880 m. spalio 30

Mano adresas — Nevos prospektas, 71, bt. 34.

5 priedas

Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai

В Главное Правление по делам печати
Инженера, коллежского секретаря
Петра Вилейшиса

Прошение

Три года тому назад, по словесному указанию бывшего тогда Начальника Гл. Правления по делам печати, я представил в Гл. Правление по делам печати прошение на имя бывшего тогда Министра Внутренних Дел об утверждении Литовского шрифта с просьбою перед Главным Правлением препроводить таковое со своим заключением по принадлежности.

Не получив до сих по этому предмету никакого ответа сим имею честь покорнейше просить Главное Правление, если моему прошению не дан еще ход, представить таковое на рассмотрение нынешнего Ми-

нистра Внутренних Дел и об последовавшем соблаговолить уведомить
меня по ниже прилагаемому адресу.

Две марки по 60 к. каждая при сем прилагаются.

28.II.1883

Инженер, коллежский секретарь
П. Вилейшис

г. Москва

Мой адрес: Москва, Правление

Московского округа Путей

Сообщения

Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai

Inžinieriaus, kolegijos sekretoriaus
Petro Vileišio

Prašymas

Prieš trejus metus pagal žodinį tuo metu buvusio Vyriausiosios spau-
dos reikalų valdybos viršininko nurodymą aš pateikiau Vyriausiajai spau-
dos reikalų valdybai tuo metu buvusio Vidaus reikalų ministro vardu pa-
reiškimą patvirtinti lietuvišką raidyną, prašydamas Vyriausiąją valdy-
bą pasiūsti jį su savo išvadomis pagal paskirtį.

Negądamas iki šio laiko man rūpimu klausimu jokie atsakymo, šiuo
turiu garbę nuolankiai prašyti Vyriausiąją valdybą, jei mano pareiškimui
dar neduota eiga, pateikti jį peržiūrėti dabartinei Vidaus reikalų ministe-
rijai ir apie tai teiktis pranešti man pagal žemiau pridedamą adresą.

Prie šio pridėdu du ženklelius, kiekvieną po 60 kap.

Inžinierius, kolegijos sekretorius
P. Vileišis

1883 m. vasario 28 d.

Maskva

Mano adresas: Maskva, Maskvos apygardos
Susisiekimo kelių valdyba

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko universitetas
Lietuvos TSR istorijos katedra

Įteikta
.1967 m. kovo mėn.